

Особенности перевода национального колорита

Аннотация: В данной статье рассматриваются особенности перевода национального колорита, а также пути преодоления основных трудностей передачи реалий при переводе, таких как отсутствие соответствия в языке перевода и способы передачи национальных оттенков. В ней также описываются классификации реалий и их виды, приводятся различные определения реалий из трудов ученых, и их различия от других терминов, анализируются способы передачи реалий при переводе произведения. На основе примеров из произведений Ч.Айтматова проанализированы способы передачи реалий, отмечены отличия и сходства между версиями их переводов и дана оценка с точки зрения переводческой адекватности.

Ключевые слова: перевод, национальный колорит, эквивалентность, коммуникативный подход, культура, информация, текст, соответствия, транскрипция, транслитерация.

Эргешбаева Н. А.

Улуттук колоритти которуунун өзгөчөлүктөрү

Аннотация: Бул макалада улуттук колоритти которуунун өзгөчөлүктөрү, ошону менен бирге реалияларды которуудагы негизги кыйынчылыктар, которулуп жаткан тилде эквиваленти жок болгон сөздөрдүн улуттук боекторун которуп берүү жолдору каралат. Муну менен бирге реалиялардын квалификациясы жана анын түрлөрү сүрөттөлүп, окумуштуулар тарабынан реалияга берилген аныктамалар жана анын башка терминдерден болгон айырмачылыктары көрсөтүлүп берилет. Ч. Айтматовдун чыгармаларынан алынган мисалдардын негизинде реалияларды которуу ыкмаларына талдоо жүргүзүлүү менен, алардын котормолорунун ортосундагы айырмачылыктар жана окшоштуктар белгиленип, котормонун адекваттуулук жаатына баа берилет.

Ачкыч сөздөр: котормо, улуттук колорит, эквивалентүүлүк, коммуникативдик ыкма, маданият, маалымат, текст, шайкештик, транскрипция, транслитерация.

Ergeshbaeva N. A.

Features of translation of national color

Abstract. This article discusses the features of translating national colors, as well as ways to overcome the main difficulties of transmitting realities in translation, such as the lack of correspondence in the translation language and ways to convey national shades. It also describes the classification of realities and their types, provides various definitions of realities from the works of scientists, and their differences from other terms, and analyzes the ways of transmitting realities when translating a work. Based on examples from the works of CH. Aitmatov, the methods of transmitting realities are analyzed, differences and similarities between the versions of their translations are noted, and an assessment is given from the point of view of translation adequacy.

Keywords: translation, national color, equivalence, communicative approach, culture, information, text, correspondences, transcription, transliteration.

Котормо – бул түп нуска тилдеги тексттин мазмунун өзгөртпөстөн которула турган тилде кайрадан жаратып берүү. Кайсы гана котормо болбосун эч убакта баштапкы тилдин толук көчүрмөсү боло албайт, себеби тилдик жана маданий тоскоолдук баштапкы тексттин мазмунунун түрдүү аспектилеринен ажырап калышына алып келет. Башкача сөз менен айтканда, котормо аркылуу маалыматты жүз пайызда толугу менен берүү мүмкүн эмес. Бул котормо таптакыр болушу мүмкүн эмес дегенди билдирбейт, болгону, котормо түп нусканын толугу менен так өзүндөй боло албайт. Улуттук колорит деген түшүнүктүн негизги компоненттери катары фразеологизм, макал-лакаптар жана реалийлер айтылып жүрөт. Бул макалабызда реалий маселелери жөнүндө сөз козгомокчубуз.

Реалийди которууда которулуп жаткан тилде жокбир маданиятка тиешелүү кубулуш, нерсе, улуттук өзгөчөлүктөр, салттар жана көпчүлүк учурда башка тилде лексикалык эквиваленти жок болгон сөздөрдү берүү. Бул сөздөрдү которууда котормонун ыкмаларын колдонуу талап кылынат.

Реалий, колориттин көрсөткүчү катары, 20-кылымдын ортосунда гана сөз боло баштаган. 1952-жылы Л.Н. Соболев “реалий” терминин биринчилерден болуп колдонот, ага жеткиликтүү мүнөзгө ээ болгон аныктама берип, «турмуш тиричиликте, ошону менен катар башка өлкөлөрдүн тилдеринде эквиваленти жок, күндөлүк турмуштагы жана өзгөчө улуттук сөздөрдү жана түрмөктөрдү»- реалий деп атайт [1, б. 290].

Болгар изилдөөчүлөрү С.Влаховдун жана С.Флоринанын “Непереводимое в переводе” аттуу эмгеги жарыкка чыккандан кийин бул термин кеңири колдонула баштайт. Авторлор реалий деп, «бир элдин социалдык өнүгүшүнө, жашоосуна, турмуш-тиричилигине, маданиятына мүнөздүү болгон предметтерди, көрүнүштөрдү, объекттерди атаган, улуттук колоритти чагылдырып, көп тааныш эмес же башка элдерге бөтөн болгон, котормодо өзгөчө мамилени талап кылган, башка тилде толук шайкештиги жок сөздөрдү жана сүйлөмдөрдү» түшүнүшөт [2, б. 67].

О.С.Ахманованын «Лингвистикалык терминдердин сөздүгүнө» ылайык, реалия «материалдык маданияттын түрдүү предмети», ал эми классикалык грамматикада, өлкөнүн мамлекеттик түзүлүшү, ошол элдин тарыхы жана маданияты, учурдагы тил алып жүрүүчүлөрдүн тилдик байланышы сыяктуу тышкы лингвистика окуп үйрөтүүчү ар түрдүү факторлор [3, б.25].

Реалийди изилдөөдө орус жана чет элдик окумуштуулары тарабынан бул түшүнүккө түрдүү аныктама берип келишет, мисалга алсак, кээ бир окумуштуулар бул лексикалык бирдиктин белгилерине басым жасашса, башкалары бул белгилерин таштап кетишет, аларды белгилөө үчүн бирдей эмес эквивалентсиз лексика, варваризмдер, экзотизмдер, локализмдер, этнографизмдер, ксенизмдер, коннотативдик, денотативдик реалийлер жана башка ушул сыяктуу терминдерди колдонушкан.

Л.С.Бархударов реалийге «башка тилде сүйлөгөн элдердин тажрыйбасында жок болгон буюмду билдирген сөздөр, түшүнүктөр жана кырдаалдар» деген түшүндүрмө берген. Автордун изилдөөсүндө көрсөтүлгөн маанилер котормодо толук дал келүүчүлүк, толук эмес дал келүү жана дал келүүнүн жоктугу деп берилет.

Толук дал келүү: Түпнуска тилдеги кээ бир сөздөрдүн мааниси англис тилине которууда толугу менен дал келет, мында кандай гана контекст болбосун андай сөздөр бир гана эквивалент менен берилет.

Толук эмес дал келүү: Эки тилдин лексикалык бирдиктерин которууда толук эмес дал келүүчүлүк көп кездешет, анткени түп нускадагы бир сөзгө котормо тилде бир нече семантикалык эквивалент дал келип калышы толук ыктымал. Толук эмес дал келүүчүлүккө полисемияны, омонимдерди да мисал катары алсак болот.

Дал келүүнүн жоктугу: Эки тилдин лексикасынын ортосундагы үчүнчү көрүнүш – бир тилдин лексикалык бирдигине экинчи тилдин сөздүк составынын толук дал келбөөсү, б.а., лексикалык эквиваленттүүлүктүн жоктугу [4, б.11].

Лексикалык эквиваленттүүлүктүн жоктугу бир тилдеги лексикалык бирдиктердин (сөздөрдүн, сөз айкаштарынын) экинчи тилдин лексикалык бирдиктерине таптакыр дал келбөөсүн түшүндүрөт. Бул сөздөрдүн тобуна төмөндөгүлөр кирет: **энчилүү аттар, жер-суу аттары, реалийлер жана башка улуттук өзгөчөлүктү билдирген, башка тилдин сөздүк составында кездешпеген экзотикалык сөздөр**.

Түрдүү тилдердин лексикалык бирдиктери салыштырууда биринчи көз чаптырганда, алардын маанилери толук дал келген сыяктуу кабыл алабыз, аларды терең анализдеп карап чыгуу менен алардын референционалдык маанилериндеги олуттуу ар түрдүүлүктү, жана ошону менен катар дал келүүлөрдүн түрлөрүнүн ортосундагы чектин туруксуздугу орун алгандыгын байкайбыз.

Эне тилдеги тигил же бул лексикалык бирдикке башка тилдин сөздүк курамында дал келүүчү бирдик жок учурда, **эквивалентсиз лексика** жөнүндө сөз кылуу туура болот. Бул терминди Е.М.Верещагин жана В.Г.Костомаров киргизген. Изилдөөчүлөр эквивалентсиз лексика деп котормо тилде дал келе турган түшүнүк, предмет, көрүнүшү болбогон түпнуска тилдеги лексиканы аташкан. Ошону менен бирге, эквивалентсиз сөздөрдүн мүнөздүү белгиси катары сөздөрдүн башка тилге шайкештиги жоктугу жана бөтөн тилдеги кээ бир сөздөргө туура келбегендиги белгиленет, бирок бул аларды таптакыр которулбайт дегенди билдирбейт [5, б. 45].

Эквивалентсиз лексикада ишке ашырылган, улуттук мүнөзгө ээ болгон көрүнүштөрдөн тышкары, белгилүү бир маданиятка таандык, «атайын сөздөрдө чагылдырылбаган жана жөнөкөй сөздөрдө камтылган көрүнүштөрдү киргизет, бирок, алар менен байланышкан сөздөр өзгөчө маданий мүнөзгө ээ. Белгилей кетсек, реалий жана эквивалентсиз лексиканын ортосунда айырмачылыктар бар, себеби реалий түшүнүгүнө караганда, эквивалентсиз лексика түшүнүгү кенен берилет.

Г.Д.Томахиндин аныктамасы боюнча, реалий- бул “белгилүү бир улутка жана элдерге таандык материалдык маданиятынын, тарыхый фактыларынын, мамлекеттик институттарынын, улуттук жана фольклордук баатырларынын аттарынын, мифологиялык жандардын ж.у.с. аталыштар”. Изилдөөчү реалий түшүнүгүнө өзүнчө предметтердин, түшүнүктөрдүн, турмуш-тиричилик кубулуштарынын, маданиятынын, ошол элдин же ошол өлкөнүн тарыхый аталыштарын киргизет. Г.Д.Томахиндин ою боюнча, түрдүү тилдерди жана маданияттарды салыштыруу, реалийди колдонуунун төмөнкүдөй өзгөчөлүктөрүн бөлүп көрсөтүүгө мүмкүндүк берет:

1. Реалий бир тилдик топко ганатаандык;
2. Реалий эки тилдик топтотөң болот, бирок алардын биринде ал кошумча мааниге ээ;
3. Түрдүү коомдо бирдей функциялар түрдүү реалийлер менен ишке ашырыла;
4. Ар башка

коомдо окшош реалийлер өзүнүн маанисинин кошумча сапаты менен айырмаланат [6, б. 3].

Реалийдин мазмунунун аныкталышына эки негизги котормочулук жана өлкө таануучулук мамилени белгилеп кетүү керек. Котормочулук иштин негизги бөлүгү реалийди чет тилден эне тилге же тескерисинче эне тилден чет тилге которуу көйгөйүнө, ошондой эле котормодо түп нускадагы улуттук өзгөчөлүгүн сактап калууга арналат. Бул багытты жактоочулар, өздөрүнүн негизги милдетин, котормо процессинде «бир белгилер системасынан башкага өтүү» сыяктуу, котормо моделинде анын системалык мүнөзүн ачып көрсөтүү жана түрдүү жанрдык стилдик багыттагы тексттерди которууда котормонун моделин ишке ашыруу өзгөчөлүктөрүн сүрөттөп берүү деп эсептешет.

Я.И. Рецкердин эмгектеринде котормонун лингвистикалык теориясынын мыйзамына дал келүү менен реалий системалуу түрдө изилденген. Бул маселелер орус котормо киришүүнүн өкүлдөрү - А.Д.Швейцердин, Л.С. Бархударовдун, А.В.Федоровдун эмгектеринде кеңири чагылдырылып берилген. А.Д.Швейцер реалийди тилдик түшүнүк менен коммуникативдик актын катышуучусунун (жөнөтүүчү жана кабыл алуучунун) ортосундагы мамилени аныктаган, котормонун прагматикасынын чегинде карайт. Окумуштуу прагматика котормо эквиваленттүүлүгүнүн негизинде орун алган деп

эсептейт: эгер түпнуска жана которулган тексттин мазмуну кабыл алуучулар тарабынан ар түрдүү кабыл алынса, анда котормо кош тилдүү коммуникативдик акт катары өзүнүн максатына жетпейт. Көптөгөн көрүнүктүү чет элдик изилдөөчүлөрдүн эмгектеринде көрсөтүлгөндөй, А.Д.Швейцердин көз карашы эквивалент түшүнүгүнө жакын [7, б. 67].

М.Л. Вайсбурд реалийди өлкө таануу көз карашы менен карап чыгып, аларды «өлкөнүн коомдук жана маданий окуялары, коомдук уюмдар жана мекемелер, үрп-адат жана каада-салттар, ошондой эле классификациялоого мүмкүн болбогон көптөгөн чачкын фактылар» катары түшүнүк берет. Изилденип жаткан мындай көрүнүштү түшүнүү реалийдин чегин өтө эле кеңейтип бергени байкалат [8, б. 98–100].

Реалийдин негизин түшүнүүгө терминологиядагы айырмачылыктар гана эмес, ошондой эле лексиканын башка топторуна аларды окшоштуруу да тоскоол болот. Бирок башка тилден кирген сөздөр сөздүктөрдө белгиленет, демек, алар ошол тилдин лексикасынын бөлүгү болуп саналат. Реалийлер көп колдонулган учурда сөздүккө да киргизилет. Алардын арасында бир гана жолу колдонулган сөздөр да аз эмес, алар сөздүктө белгиленбейт, ошону менен катар, андай реалийлерди башка тилден кирген деп жарым-жартылай гана атай алабыз. Мындан тышкары, реалийлерге дайыма эле түшүндүрмө аныктама бере албайбыз. Реалий өзүнүн статусун жоготуу үчүн, аны башка сөздөрдөн айырмалап турган өзгөчөлүгүнөн, т.а. улуттук же убактылуу мүнөздүү белгисинен ажырашы керек. Мындай учурда, бул ырастоону эл аралык колдонууга ээ болгон реалийге- интернационалдык реалийге киргизүүгө болот (**акча бирдиги, тамак-аштар, мамлекеттик түзүлүш** менен байланыштуу реалийлер). Бирок кабыл алынган сөздөргө айлануу менен, реалий өзүнүн улуттук бөтөнчөлүгүн жоготпойт.

Д.Э.Розенталь белгилегендей, бөтөн элдик каада-салт, турмуш-тиричилик, жөрөлгөлөрүн сүрөттөөдө варваризмдер колдонулат. Варваризмдер- көркөм чыгармаларда, публицистикада, илимий эмгектерде кездешкен башка тилдеги сөздөр, сөз айкаштары, сүйлөмдөр. Булардын өзгөчөлүгү ошол элдин алфавитинин негизинде жазылып, текстте эч өзгөрүүсүз берилет [9, б.399].

А.А.Реформатский варваризмдер деп “чет элдик реалийди жана каада-салттарды сүрөттөөдө өзгөчө колдонууга жарамдуу, башка тилден кирген сөздөрдү” атайт. Бирок реалийлер жергиликтүү, башка тилден кирбеген сөздөр, өзүнүн түзүлүшү боюнча тилге сөзсүз түрдө бөтөн болбосо да, көптөгөн реалийлер сөздүктө белгиленген [10, б.50].

Реалийди ошондой эле лексиканын саяктуу аныкташат. Ксенизмтермини грек тилинен кирген сөз, «xenos» грек сөзүнөн келип чыккан, ал **мейман (конок), бөлөк (башка), чоочун** деген сөздөрдү билдирет. Реалийдин чектери так аныкталган эмес. Бир эле учурда терминдерге да, реалийлерге да кирген лексикалык бирдиктер да кездешет. Ал тургай кээ бир лингвисттер өзүнүн эмгектеринде «термин-реалий» түшүнүктөрүн колдонушкан. Бирок бул түшүнүктөрдү чаташтыруу болбойт, себеби терминдер негизинен котормонун тилинде так эквивалентке ээ болгон, тилдик бирдиктер гетаандык, ал эми реалийлер эквивалентсиз лексикалардын классына кирет.

Кээ бир лингвисттер реалийди жана энчилүү аттарды окшоштурушат.

В.С.Виноградов жана М.Л. Вайсбурд энчилүү аттарды реалий категориясына киргизет, демек, кээ бир энчилүү аттар менен реалийлердин ортосундагы чек өтө эле туруксуз экени көрүнөт. Бирок энчилүү аттар реалийден жана лексиканын башка катмарынан өзүнүн табияты менен айырмаланат.

А. Шаршенбаев ‘Экзотикалык сөздөр’ аттуу эмгегинде “экзотикалык лексика, реалия, эквивалентсиз лексика-үчөөнүн ортосунда өтө деле айырмачылык жок, үчөө бир эле кубулушту туюндурат.

Болгону алардын атаган терминдердин тили лиминде бир нече вариантта колдонулушу” дейт [11, б. 26].

Башка тилдерде мындай лексикалык бирдиктерди берүүдө негизинен алардын алгачкы үндүк көрүнүшү сакталат. Бул энчилүү аттардын семантикалык түзүлүшүнүн өзгөчөлүгү менен шартталат. Реалий тилдин лексикасынын абдан кызыктуу жана өзгөчө

катмарын билдирет. Бул сөздөрдүн маани (семантизация) чет тилди үйрөнүп жаткандар үчүн зарыл, себеби алар түшүнүүдө кыйынчылыктарды жаратат. Мисалы, - *“Уйчуман бала үнү коңгуроодой болгон он эки он үчтөгү жетим бала эле. Ошол күнү ал көчөнүн башынан эле алда немелерди шаңдуу кыйкырып, жаңыдан ойгонуп келе жаткан айылды күн тийгендей козгоду. Биздин үйлөрдүн тушуна жеткенде, уйларын “Өш-өштөп келе жатып: “Токон ана!”-деп мага да жарк этип кайрылды: “-Токон ана, сүйүнчү! Жоробек акемдин келини төрөдү, сүйүнчү!”- деди [12, б.251]*

“That day the little shepherd boy was as lively as a bell. The herd was soon abreast of our gate. As he drove it on, he gave me a broad smile. “AntieTolgonail” he said, “suiunchu!- give me something for the good news I bring! Grandfather Jhorobek’s daughter-in-law had a baby!” [13, б.45].

“Сүйүнчү - *suiunchu*” сөзү англистилине транслитерация аркылуу которулган. Сүйүнчүнү жакшылыкты кабарлоодо керектүү адамдарга чоң кишилер өздөрү да айтат, же киши чаптырып, жакын жерде болсо бала чуркатышат.

-Ии кызык, келегой, секет! –деп Женем жароокерлене кайрылды [12, б.278]

“Oh you’re back, daughter dear, come in, sweet child,” my aunt welcomed me with a smile of sham affection [14, б.28]

Котормодо **кызык** – **daughter dear** жана **секет** - **sweet child** деп маанилерин сактоо менен жөнөкөй сүрөттөө аркылуу берилген. Кыргыз тилиндеги эркелетүүдө колдонулуучу “-ке”, “-ка” мүчөлөрү, англис тилиндеги **dear** сөзү менен берилген.

Тулпар айланым үйүрүн табам [12, б.412]

“Tulpar will find his own herd even if it’s at the other end of the world [14, б.22].

Айылдын жашоочулары Даниярдын кайтып келгенин туура, түшүнүү менен кабыл алып аны Тулпар менен салыштырат. Англис тилинде “**Tulpar**” сөзү транслитерация жолу менен которулуп эч кандай түшүндүрмө берилбейт. Эгер түшүндүрмө берип **Tulpar** - ‘a fast horse’ түшүнүктүү болмок.

-Жамила женемди мен чын ниетим менен жакшы көрчүмүн: бир жагы женем, бир жагы -ал менден азыраак эле улуу, мен курбу сыяктуу эле. Ал дагы мени” кичине бала” деп инисиндей эркелетчу [12, б. 46]

- I loved Jamila dearly. And she loved me. We were great friends, yet we did not dare call each other by our first names. Had we been from different families, I would have certainly called her Jamila. However, since she was the wife of my eldest brother, I had to call her djene, while she, in turn, called me kichinebala—little boy—though I was far from little and there was a very small difference in our ages. Such was the custom of our villages: daughters-in-law called their husband’s younger brothers kichinebala [13, б.22].

Келин жаны келген күндөн тартып кайын ага, ини деп тергеп, өз аты менен айтпастан башкача ат менен чакырышкан, бул да болсо күйөөсү тарапка болгон сыйурмат катары бааланат. Бул кыргыз тилине өзгөчө көрк берип турат. “**Кичине бала - kichine bala**” жана “**жеңе- djene**” деген сөздөр чет тилинде которулган чыгармаларда так жана сөзмө-сөз котормосу жок, туугандык термин боюнча сакталып, түшүндүрмө берилип которулган.

Жогорудагыдай улуттук өзгөчөлүктөрдү көрсөткөн сөздөрдү калтырып таштабастан, аларды азыркыдай шартта тексттен сырткары атайын кыскартылган сөздүктөрдүн тизмесинде жазып, мындай сөздөр өзгөчө тайпаны түзөөрүн, ошондой эле аларды которууда сөзсүз кошумча түшүндүрүү керек экендигин айтуубуз шарт. Чыгарма которулуп жаткан элдин тилинде жок турмуш-тиричиликке, адат-салтка, кийим - кечекке, коомдук турмушка байланышкан сөздөрдү которуу кыйынчылыкка тудурат. Ал эми котормону түшүнүксүз сөздөргө толтуруп жибербеш үчүн андан башка ыкмалар да колдонулат. Мында ушул күнгө чейин колдонулуп келген негизги жол транслитерация -улуттук сөздүн формасын сактап, башка тилдеги текстке киргизип, ага шилтеме берүү, б. а эмне экендигин айтып түшүндүрүү.

Котормо эки башка тилдин стихиясында, мыйзамында, кылымдар бою иштелип чыккан көркөмдүк системасында, жаралган искусство. Демек, ар бир элдин көркөм кабылдоосу ар башка. Мына ошондон улам «улуттук колорит» деген феномен келип чыгат. Аны бөтөн тилде төкпөй - чачпай жеткирип бер үчүн чон талант жана котормочунун эки тилди тен билиши зарыл. бир маданиятагы өзгөчөлүктү билдирүүдө кошумчалоо керек деген ой менен аны ашыкча пайдалануу адекваттуулукту сактоо эмес, тескерисинче аны жоготууга алып келет, ошондуктан котормодо тилди гана жакшы билүү аздык кылат. Адекваттуулукка жетишүү максатында биз ошол элдин тарыхын, маданиятын, жашоо өзгөчөлүктөрүн, улуттун менталитетин билүү шарт деп эсептейбиз. Реалий сөздөрдү которуп жеткизүү үчүн, текстин жанрын терең талдап, ойлонууну талап кылат.

Адабияттардын тизмеси:

1. Соболев Л. Н. О переводе образа образом: Вопросы художественного перевода. [Текст] / Соболев Л. - М., 1955.
2. Влахов С. Непереводимое в переводе [Текст]: / С. Влахов , С. Флорин . - М., 1986.
3. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов [Текст] / О.С. Ахманова. - М., 1966. -608 б
4. Бархударов Л. С. Язык и перевод: вопросы общей и частной теории перевода. [Текст] / Л. С. Бархударов. - М., 2008. -240 б.
5. Верещагин Е. М. Язык и культура : лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. [Текст]: /Е. М. Верещагин, В. Н Костомаров. - М., 1983. - 269 б.
6. Томахин Г. Д. Реалии в языке и культуре [Текст] / Г.Д. Томахин. // Иностр. яз. в шк. - М., 1997. № 3 б.
7. Швейцер А. Д. Теория перевода: статус, проблемы, аспекты [Текст]: / А.Д. Швейцер. - М.: Наука, 1988. -215 б.
8. Вайсбурд М. Л. Реалии как элемент страноведения // рус. яз. за рубежом [Текст] / М. Вайсбурд. - М., 1972. № 3. 98–100 б.
9. Розенталь, Э. Словарь- Справочник лингвистических терминов [Текст] / Э.Розенталь. - М.: Просвещение, 1976. -399 б.
10. Реформатский А.А. Введение в языкознание [Текст] /А. Реформатский. -М.: 1999 .
11. Шаршенбаев А.К. Экзотикалык сөздөр [Текст] /А. Шаршенбаев. - Б., 2015
12. Айтматов Ч. Үч томдон турган чыгармалар жыйнагы [Текст] 1 - 2-т. /Ч.Айтматов.- Ф.: Кыргызстан, 1982.
13. Aitmatov Ch. Mother Earth. - Режим доступа: <http://www.arvindguptatoys.com/arvindgupta/aitmatov-motherearth.pdf>.
14. Aitmatov Ch. Jamila (Jamilá). - Режим доступа: <https://ru.bookmate.com/books/heTPGeMq>.